

УДК 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-69.47>

Поченюк Я. В.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ, ЗМІСТОВИЙ І СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності важливої лінгводидактичної категорії «комунікативно-стратегічна компетентність майбутнього вчителя англійської мови», її термінологічної, змістової та структурної особливостей. На основі аналізу наукових здобутків зарубіжних і вітчизняних учених (147 джерел) констатовано існування розбіжностей у трактуванні ключових термінів, структури, змісту, статусу цього лінгводидактичного феномена. Прослідковано тенденцію зміни термінології і статусу досліджуваного поняття. Запропоновано визначення комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя англійської мови, яке розуміється автором як складне інтегративне утворення, що об'єднує особистісно й професійно значущі характеристики особистості педагога, сформовані в процесі освітньої діяльності, має як усталені компоненти, притаманні всім типам компетентностей (система цінностей, мотивів, предметні знання, уміння й навички, емоційний і поведінковий компоненти, власний досвід мовленнєвої й професійної діяльності), так і специфічні елементи (володіння англійською мовою, здатність особистості планувати свою мовленнєву діяльність для досягнення комунікативної мети в різних ситуаціях спілкування, добирати й успішно реалізовувати комунікативні стратегії й тактики в різноманітних ситуаціях професійної комунікації; здатність використовувати власний та опосередкований досвід, спроможність критично оцінювати результати власної й чужої мовленнєвої діяльності). Сформованість комунікативно-стратегічної ініціальної комунікативної компетентності має забезпечити успішну соціалізацію, професійну адаптацію, подальше самовдосконалення та самореалізацію майбутнього вчителя англійської мови.

Ключові слова: ініціальної комунікативна компетентність, комунікативно-стратегічна компетентність, стратегічний, навчально-стратегічний, компенсаторний компоненти комунікативної компетентності.

Сучасний стан модернізації вищої освіти в Україні характеризується уведенням компетентнісного підходу, який передбачає переформулювання мети, оновлення змісту й перегляд результатів здобуття ініціальної освіти. В умовах інтеграції до європейського освітнього простору вільне володіння іноземними мовами стає пріоритетним напрямом навчання, за якого особливо важливим є якісна підготовка майбутніх учителів іноземної мови. Отже, існує проблема між соціальним замовленням на формування конкурентоспроможних, компетентних учителів іноземної мови, які мають високий рівень комунікативно-стратегічної компетентності, і сучасним станом підготовки спеціалістів, нерозробленістю питання в лінгводидактичній літературі.

Аналіз літератури з проблеми дослідження проводився в декількох напрямках: упровадження компетентнісного підходу в освітній процес України (В. Байденко, І. Бех, Н. Бібік, А. Богуш, В. Вдовін, І. Єрмаков, Я. Кодлюк, І. Локшина, Л. Мамчур, І. Матейків, В. Носков, О. Овчарук, Н. Остапенко, Н. Побірченко, О. Пометун, І. Родигіна, Г. Селевко, С. Трубочова й ін.); формування комунікативної компетентності як мети неперервної мовної освіти (О. Бігич, М. Гез, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Заброцький, Л. Ковальчук, Л. Мацько, М. Пенцилюк, Т. Саєнко, О. Тинкалюк, Н. Тишко, Ю. Яценко); професійна компетентність учителів іноземної мови (В. Баркасі, О. Бігич, Л. Білозерова, І. Кухта, А. Матієнко, С. Ніколаєва, Н. Сура й ін.), структура комунікативної компетентності майбутніх учителів англійської мови в процесі професійної підготовки, сутність стратегічної та комунікативно-стратегічної компетентностей (Ф. Бацевич, О. Бескорса, Н. Білоножко, Ю. Гудима, І. Задорожна, Н. Коряковцева, Т. Литньова, С. Макаренко, О. Мисечко, С. Ніколаєва, Л. Овсієнко, Т. Олійник, М. Олійр, Н. Остапенко, І. Потюк, В. Рябоконт, В. Сафронова, Д. Терещук, Н. Токарева, Т. Тимофеева, Ю. Федоренко, О. Цепкало, В. Шовковий, Т. Шовкова, Н. Шерба, Л. Ягеніч).

Результати теоретичного аналізу дають змогу стверджувати, що впровадження компетентнісного підходу безпосередньо впливає на ефективність вивчення іноземних мов. Базовими поняттями цього підходу є «компетенція», «компетентність», ключові, загальнопредметні й предметні компетентності тощо. Комунікативна компетентність належить водночас до ключових і предметних (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти Н. Голуб, С. Ніколаєва, Ф. Бацевич та ін.), має складну інтегративну структуру, містить від 3 до 9 компонентів (L. Bachman, M. Canale, A. Palmer, M. Swain, S. Savignon, Н. Гез, О. Кулик, Л. Мамчур, Т. Симоненкова). Існує термінологічна неузгодженість між назвами окремих видів комунікативної компетентності (далі – КК), наприклад, паралельно функціонують лексеми «стратегічний», «навчально-стратегічний», «комунікативно-стратегічний» – складники КК. Окремі наукові розвідки останніх десятиліть Н. Білоножко (2006; 2010), О. Бескорсої (2016), О. Задорожної (2013; 2017), Л. Ковальчук (2016), Т. Литньової (2013), О. Мисечко (2004; 2013), Л. Овсієнко (2016), Т. Олійник (2013), Н. Остапенко (2010), І. Потюк (2012), О. Рябоконт (2014), О. Цепкало (2017), В. Шовкового (2014), Н. Щерби (2006), присвячені сутності стратегічного, комунікативно-стратегічного компонента КК в методиці викладання англійської, німецької, української мов, підтверджують окреслені нами тенденції розвитку лінгводидактики.

Невирішеними аспектами порушеної проблеми вважаємо відсутність загальноприйнятих поглядів на роль ініціальної комунікативно-стратегічної компетентності в професійному становленні майбутніх учителів англійської мови, її статус та особливості формування.

Мета статті полягає в аналізі поглядів зарубіжних і вітчизняних учених на сутність комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів англійської мови, її статус і змістове наповнення, порівняльний аналіз ключових питань комунікативно-стратегічної компетентності (далі – КСК) у методиці викладання української та іноземної мов; уточненні основної термінології й виявленні сутнісних ознак КСК.

Матеріалом дослідження слугували праці вітчизняних і зарубіжних науковців з проблеми дослідження (147 джерел), результати спостережень за освітнім процесом на факультетах іноземної філології базових університетів України, власний педагогічний досвід. Основні методи дослідження зумовлені специфікою порушеної проблеми: аналіз педагогічної й лінгводидактичної літератури, зіставлення й порівняння, систематизація й узагальнення, елементи статистичного аналізу, описовий.

Теоретичний аналіз праць зарубіжних і вітчизняних науковців свідчить, що перші напрацювання у сфері дослідження комунікативно-стратегічної компетентності сягають 60–80 рр. минулого століття. Їх поява зумовлена публікаціями Н. Хомського (уведення понять «компетенція», «лінгвістична компетенція» 1965 р.), Д. Хаймза (1971–1972 рр.), який уперше виокремив стратегічний компонент у складі комунікативної компетентності; соціолінгвістів J. Gumperz, W. Labov, M. Halliday та ін., які започаткували введення комунікативного підходу до вивчення мови. М. Canale, M. Swain (1980) уперше описали сутнісні характеристики стратегічного складника КК. Пізніше L. Bachman (1990) охарактеризував стратегічну компетентність як спосіб уникнення труднощів у спілкуванні й основу для ефективного використання лінгвістичних ресурсів, описав механізм дії стратегічної компетентності; а S. J. Savignon (1997) остаточно закріпив у складі КК компенсаторний і мовленнєво-стратегічний компоненти.

Інтенсивні дослідження феномена КК як складного ієрархічного міждисциплінарного поняття розпочалися в українському педагогічному й лінгводидактичному дискурсі вже на початку XXI століття. На сучасному етапі розвитку мовної освіти існують декілька підходів до розгляду сутності КСК. Найбільш поширеними в методиках вивчення іноземної та української мов є погляд на КСК як стратегічний складник комунікативної компетентності, що відображено в нормативних документах (Держстандарти, програми). Так, О. Задорожна під стратегічною компетентністю (далі – СК) розуміє здатність використовувати вербальні й невербальні стратегії для запобігання труднощам та усунення труднощів у спілкуванні [2, с. 107]. І. Потюк наголошує на обов'язковості застосування навчальних і комунікативних стратегій, важливості формування СК для досягнення ефективності й самостійності в навчанні та житті, розвитку самосвідомості й почуття відповідальності за власні дії [12, с. 228–229]. С. Ніколаєва також виокремлює стратегічну компетентність у складі КК, але дослідниця виводить більш складний ієрархічний ланцюжок: комунікативна іншомовна компетентність → навчально-стратегічна компетентність → стратегічна компетентність. Стратегічна (компенсаторна) компетентність, на думку автора, – це здатність компенсувати в процесі спілкування недостатній рівень володіння іноземною мовою, а також мовленнєвого й соціального досвіду спілкування ІМ, здатність користуватися стратегіями міжкультурного спілкування [4, с. 15]. Зазначимо, що С. Ніколаєва рекомендує до використання три типи стратегій: навчальні (когнітивні), стратегії в різних видах мовленнєвої діяльності та комунікативні. Такий підхід до визначення СК поділяє Т. Олійник, у працях якої функціонує термін «навчально-стратегічна компетентність» [6, с. 14]. Нам імпонують погляди Д. Терещук щодо функційного навантаження стратегічного компонента КК та його статусу. Так, учений вважає, що СК виконує об'єднувальну функцію, що забезпечує комунікативну успішність співрозмовника та спілкування [12, с. 297]. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти чітко не виокремлюють СК у складі іншомовної комунікативної компетентності, а потрактовують стратегії як з'єднувальний ланцюжок усіх компетенцій індивідуума, підкреслюючи цим важливість опанування стратегіями, їх тісний взаємозв'язок з іншими видами компетентностей [1, с. 57].

Методика викладання української мови також оперує поняттям «стратегічна або діяльнісна компетентність», розглядаючи її як складник ключової та предметної КК. У дослідженні В. Рябокони СК розуміється як здатність особистості реалізувати в процесі спілкування вербальні й невербальні засоби відповідно до поставленої мети й визначених нею комунікативних стратегій [10, с. 19]. Найбільш ґрунтовне та розлоге визначення СК як діяльної в складі КК знаходимо в працях Н. Остапенко, яка дійшла висновку, що СК (діяльнісна) має два значення: широке (лінгводидактичне) та вузькоспеціальне (лінгвометодичне). Перше пов'язане з пізнавальною діяльністю і спрямоване на вдосконалення загальнонавчальних умінь і набуття досвіду власної діяльності, а у вузькому значенні ця термінологічна сполука вживається на позначення мовної й мовленнєвої здатності [8, с. 7].

Ми поділяємо погляди Л. Овсієнко, яка розуміє СК як інтегрований результат, що передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності [5, с. 41]. Щодо змістового наповнення СК (діяльної), то в матеріалах круглого столу пропонуються такі складники СК: стилістичний, тактичний і стратегічний [3, с. 63]. Учені розглянули й вікову градацію КК й дійшли висновку, що КК студентів становить вищий – професійний – її рівень [3, с. 64]. Отже, ми можемо констатувати, що характеристики СК мають свої особливості на різних вікових етапах її формування. Підтвердження цим висновком знаходимо в працях Т. Тимофєєвої, яка дає окремі визначення стратегічній предметній комунікативній компетентності та СК у складі професійної КК: 1. Інтегративний феномен, що відображає здатність особистості на основі отриманих знань і вмінь адекватно використовувати освоєний репертуар стратегій; 2. Професійне новоутворення, завдяки

якому фахівець ефективно добирає й використовує комунікативні стратегії згідно з поставленими завданнями та ситуаціями, що склалися [13, с. 51].

Отже, в сучасній українській лінгводидактиці водночас функціонують терміни «стратегічна компетентність», «навчально-стратегічна (діяльнісна) компетентність» у складі комунікативної компетентності учнів і стратегічна компетентність студентів як складник професійної КК. І лише незначна кількість опрацьованих нами публікацій присвячена розгляду особистостей комунікативно-стратегічної компетентності (КСК) студентів-філологів і майбутніх учителів початкових класів (Н. Білоножко, М. Оліяр, О. Цепкало, В. Шовковий, Т. Шовкова, Н. Щерба та ін.). У наукових розвідках В. Шовкового й Т. Шовкової аналізоване поняття розглядається крізь призму двох ключових слів – «стратегії» та «комунікація». Вони вважають, що КСК – це здатність користуватися комунікативними стратегіями й реалізовувати їх за допомогою системи тактик, вербальних, невербальних і паравербальних засобів комунікації [15, с. 85]. О. Цепкало підсумувала здобутки методистів і визначила КСК як здатність особистості використовувати вербальні й невербальні комунікативні стратегії в процесі спілкування [14]. Погоджуємося з підходами до кваліфікації КСК М. Оліяр, яка вважає КСК майбутніх учителів початкових класів інтегративною єдністю професійно значущих якостей педагога, спрямованих на адекватний добір і реалізацію відомих комунікативних стратегій і тактик і конструювання нових у різних ситуаціях професійного спілкування з метою здійснення педагогічної взаємодії в комунікативному середовищі початкової школи [7, с. 227]. Важливим вважаємо визнання інтегративного характеру КСК та застосування комунікативних стратегій у професійному середовищі.

На основі опрацьованих науково-методичних джерел, урахуовуючи специфіку навчального предмета «іноземна мова», пропонуємо визначення поняття «комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів англійської мови», яке тлумачимо як складне інтегративне утворення, що об'єднує особистісно й професійно значущі характеристики педагога, сформовані в процесі освітньої діяльності, яке має як усталені компоненти, притаманні всім типам компетентностей (система цінностей, мотивів, предметні знання, уміння й навички, емоційний і поведінковий компоненти, власний досвід мовленнєвої й професійної діяльності), так і специфічні елементи (володіння англійською мовою, здатність особистості планувати свою мовленнєву діяльність для досягнення комунікативної мети, добирати й успішно реалізовувати комунікативні стратегії й тактики; здатність використовувати власний та опосередкований досвід, спроможність критично оцінювати результати власної й чужої мовленнєвої діяльності, удосконалювати своє володіння англійською мовою).

Висновки. Отже, проведене дослідження довело існування розбіжностей у трактуванні терміна «комунікативно-стратегічна компетентність», її структури й змістового наповнення; дало змогу уточнити визначення цього складного інтегративного поняття; виявити його роль у формуванні комунікативної іншомовної компетентності майбутніх учителів англійської мови.

Перспективним вважаємо подальше вивчення феномена «комунікативно-стратегічна компетентність», практичне наповнення методичного інструментарію для побудови методики формування КСК на всіх етапах неперервної іншомовної освіти в Україні.

Використана література:

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. д-ра пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
2. Задорожна О. І. Сутність поняття стратегічної компетентності в сучасній лінгводидактиці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 2 (41). С. 102–108.
3. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Укр. мова і літ. в шк.* 2012. № 4. С. 51–64.
4. Ніколаєва С. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11–17.
5. Овсієнко Л. Формування стратегічної компетентності учнів ЗНЗ на текстовій основі: прикладний аспект. *Укр. мова і літ.* 2016. № 6. С. 39–46.
6. Олійник Т. О. Особливості формування навчально-стратегічної компетентності. *Іноземні мови*. 2013. № 4. С. 9–20.
7. Оліяр М. П. Теоретичні аспекти феномена «комунікативно-стратегічна компетентність». *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Спецвипуск «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти»*. Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2014. С. 220–233.
8. Остапенко Н. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності учня загальноосвітньої школи на уроках української мови. *Укр. мова і л-ра в шк.* 2010. № 3. С. 5–8.
9. Потюк І. Є. Роль стратегічної компетенції у формуванні іншомовної комунікативної компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2012. Вип. 25. С. 227–229.
10. Рябоконт В. Формування діяльнісної (стратегічної) компетентності як різновиду комунікативної на уроках української мови. *Укр. мова і літ. в шк.* 2015. № 5–6. С. 17–21.
11. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.
12. Терещук Д. Г. Проблема іншомовних мовленнєвих стратегій та їх класифікацій у методиці навчання іноземних мов. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Чернігів: ЧНПУ, 2011. Вип. 92. С. 295–299.
13. Тимофеева Т. И. Формирование стратегической компетентности студентов в коммуникативной деятельности в процессе обучения иностранному языку. Ульяновск: УЛГТУ, 2001. 136 с.
14. Цепкало О. В. Роль стратегічної компетентності у формуванні іншомовного професійного спілкування студентів технічного ВНЗ. URL: <http://vuzlib.com/content/view/full/283/84>.
15. Шовковий В. Комунікативно-стратегічна компетентність в контексті розроблення змісту навчання майбутніх філологів німецької мови (початковий етап). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Педагогіка»*. 2018. № 2. С. 81–88.

References:

1. Zahalnoievropeiskii Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia / nauk. red. d-ra ped. nauk, prof. S. Yu. Nikolaieva. Kyiv: Lenvit. 2003. 273 s.
2. Zadorozhna O.I. Sutnist poniattia stratehichnoi kompetentnosti v suchasni linhvodydaktytsi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Pedahohika. Sotsialna robota». 2017. Vypusk 2 (41). S. 102–108.
3. Kompetentnisnyi pidkhdid do navchannia ukrainskoi movy v osnovnii shkoli (materialy kruhloho stolu). Ukr. mova i lit. v shk. 2012. № 4. S. 51–64.
4. Nikolaieva S. Tsili navchannia inozemnykh mov v aspekti kompetentnisnogo pidkhdodu. Inozemni movy. 2010. № 2. S.11–17.
5. Ovsiienko L. Formuvannia stratehichnoi kompetentnosti uchniv ZNZ na tekstovii osnovi: prykladnyi aspekt. Ukr. mova i lit. 2016. № 6. S. 39–46.
6. Oliinyk T.O. Osoblyvosti formuvannia navchalno-stratehichnoi kompetentnosti. Inozemni movy. 2013. № 4. S. 9–20.
7. Oliiar M. P. Teoretychni aspekty fenomena «komunikatyvno-stratehichna kompetentnist». Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. K. D. Ushynskoho. Spetsvypusk «Aktualni problemy suchasnoi doshkilnoi ta vysshoi osvity». Odesa: PNPU im. K. D. Ushynskoho, 2014. S. 220–233.
8. Ostapenko N. Teoretychni osnovy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti uchnia zahalnoosvitnoi shkoly na urokakh ukrainskoi movy. Ukr. mova i lit. v shk. 2010. № 3. S. 5–8.
9. Potiuk I.Ie. Rol stratehichnoi kompetentsii u formuvanni inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti. Naukovi zapysky [Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»]. Seriiia «Filolohichna». 2012. Vyp. 25. S. 227–229.
10. Riabokon V. Formuvannia diialnisnoi (stratehichnoi) kompetentnosti yak riznovydu komunikatyvnoi na urokakh ukrainskoi movy. Ukr. mova i lit. v shk. 2015. № 5–6. S. 17–21.
11. Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky / Za red.M.Pentyliuk. K.: Lenvit, 2015. 320 s.
12. Tereshchuk D. H. Problema inshomovnykh movlenniivnykh stratehii ta yikh klasyfikatsii u metodytsi navchannia inozemnykh mov. Visnyk Chernihivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. T. H. Shevchenka. Chernihiv: ChNPU, 2011. Vyp. 92. S. 295–299.
13. Tymofeeva T. Y. Formyrovanye stratehicheskoi kompetentnosti studentov v kommunykatyvnoi deiatelnosti v protsesse obucheniia ynostrannomu yazyku. Ulianovsk: ULHTU, 2001. 136 s.
14. Tsepka O. V. Rol stratehichnoi kompetentnosti u formuvanni inshomovnogo profesiinogo spilkuvannia studentiv tekhnichnogo. URL. Elektronnyi resurs: rezhym dostupu: <http://vuzlib.com/content/view/283/84>.
15. Shovkovyi V. Komunikatyvno-stratehichna kompetentnist v konteksti rozroblenniia zmistu navchannia maibutnikh filolohiv nimetskoi movy (pochatkovyi etap). Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia «Pedahohika». 2018. № 2. S. 81–88.

Pocheniuk Y. V. Terminological, Content and Structural Aspects of Communicative-Strategic Competence of Future English Teachers

The article deals with the essence of the significant linguistic-pedagogical category «communicative and strategic competence of the English language future teacher», its terminological, content and structural features. On the basis of the analysis the scientific achievements of foreign and home scientists (147 sources), the existence of differences in the interpretation of key terms, structure, content, and status of this lingvodidactic phenomenon was confirmed. The tendency of the terminology change and status of the studied concept has been identified. The definition of communicative-strategic competence of the future English teacher is proposed, which is understood by the author as a complex integrative formation that unites personally and professionally significant characteristics of the teacher's personality, formed in the process of educational activity, which has as established components, common to all types of competencies (system of values, motives, subject knowledge, skills and abilities, emotional and behavioral components, own experience of speech and professional activity), as well as specific elements (fluency in English, the ability of an individual to plan his speech activity to achieve a communicative goal in different communicative situation, to select and successfully implement communicative strategies and tactics in various situations of professional communication; the ability to use their own and indirect experience, the ability to evaluate critically the results of their own and others' speech activities). The formation of communicative-strategic foreign-language communicative competence should ensure successful socialization, professional adaptation, further self-improvement and self-realization of the future teachers of English.

Key words: foreign-language communicative competence, communicative-strategic competence, strategic, educational-strategic, compensatory components of the communicative competence.